

Wie waren die namen op die steen? Hoe oud waren ze?
Waar woonden ze? En wat is hen overkomen? In dit boek vindt u
die antwoorden. Onze opzet was te achterhalen wat er met onze
collega's en huurders gebeurd was. Uiteraard vormt het ook een
beeld van wat er zich in De Kooi tijdens de oorlog heeft afgespeeld.
Maar belangrijker nog, het geeft de namen op de plaquette weer
een 'gezicht'. Zodat hun verhaal verteld kan blijven worden.

DIT IS EEN UITGAVE VAN: DE SLEUTELS VAN ZIJL EN VLIET

1940 —
R NAGEDACHTEN
DIE NIET WEDE
J. BOO
L. DE BOL
C. H. CAP
M. DUBBEL
J. DUBBELD
V. WEE
J. PH. V. EG
I. FILIP
J. J. LEZ
N. OLIV
H. J. G. PAA
J. PENNEN
J. TES
J. TH. WEL

De namen op de naald

Verhalen achter een monument

The image shows the front cover of a book. The cover is primarily a solid dark blue color. On the left side, there is a vertical strip of a photograph showing green leaves and small red flowers. The title and subtitle are printed in white text on the right side of the cover.

De namen op de naald

Verhalen achter een monument

Voorwoord

Op 4 mei 2004 stonden de medewerkers van De Sleutels van Zijl en Vliet tussen de vele aanwezigen bij het monument De Naald in de Leidse wijk De Kooi. De regen stroomde over de plaquette met de namen van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Men veronderstelt dat het om namen van personeelsleden en huurders van 'Woningbouwvereniging De Eendracht' gaat. 'De Eendracht', opgericht in 1912, was een van de voorlopers van de huidige corporatie 'De Sleutels van Zijl en Vliet.' Daarom is er nog steeds een sterke band van de medewerkers van nu met hun voorgangers. Geen herdenking op 4 mei wordt overgeslagen. Maar kijkend naar de namen op de gedenksteen kwamen er ineens allerlei vragen op. Wie waren die namen op die steen? Hoe oud waren ze? Waar woonden ze? En wat is hen overkomen?

In 2005 is het precies zestig jaar geleden dat Nederland bevrijd is. Een mooie gelegenheid om de antwoorden te vinden. In dit boek vindt u die antwoorden. Het is geen geschiedenisboek met als doel om elke gebeurtenis feitelijk weer te geven. Onze opzet was te achterhalen wat er met onze collega's en huurders gebeurd was. Uiteraard vormt het ook een beeld van wat er zich in De Kooi tijdens de oorlog heeft afgespeeld. Maar belangrijker nog, het geeft de namen op de plaquette weer een 'gezicht'. Zodat hun verhaal verteld kan blijven worden.

De pasgebouwde Kooi, ongeveer 1924

Namen vol vraagtekens

Voor dit boek moesten heel wat vragen beantwoord worden. Voor de hand liggende, maar ook minder evidente vragen. Want iedereen heeft het over een oorlogsmonument. Maar klopt dat ook? En zijn de namen op de gedenksteen inderdaad die van de mensen die bij de bekende razzia van 1944 zijn opgepakt, zoals veel Leidenaren denken? Bij die actie werden, naar verluid, 29 inwoners van De Kooi gearresteerd; daarvan kwamen er 22 niet terug. Maar waarom staan er dan 13 namen op? Zo warer er nog meer vragen waar we het antwoord op wilden weten. Omdat het om onze oud-collega's en huurders ging, besloten we op zoek te gaan naar de antwoorden.

Op zoek naar bronnen

Het zou zonder de hulp van archiefmedewerkers onmogelijk zijn geweest om te achterhalen wat er tussen 1940 en '45 in De Kooi gebeurd is. We hebben geprobeerd om zoveel mogelijk feiten te achterhalen in het Regionaal Archief Leiden en het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie. Maar over de oorlogsjaren van de 'gewone' mensen in Leiden is nooit veel geschreven. Een andere handicap was dat de jaargangen tot 1960 van het Leidsch Dagblad niet toegankelijk waren, vanwege de kwetsbare staat van het krantenpapier. Bovendien hadden de documenten die we vonden vaak weinig verband met elkaar. De administratie van de Raad van Verzet had nog extra licht op de zaak kunnen schijnen, maar is omstreeks 1980 verloren gegaan.

Zoals Buck Goudriaan, de schrijver van het boek 'Leiden 1940-'45', zegt: 'Het is opvallend dat er in Leiden geen volledig overzicht beschikbaar is van Leidenaren die door de gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog om het leven zijn gekomen. Het is ook niet eenvoudig om een dergelijk overzicht op te stellen.' Gelukkig kregen we veel hulp van de medewerkers van de bovengenoemde archieven en de Leidse historicus Cor Smit. Dankzij al die hulpvaardigheid, enthousiasme en kennis zijn we uiteindelijk in ons doel geslaagd.

Eigen bronnen

Een andere bron zou het archief van De Eendracht zijn. Ook hiervan is niet veel bewaard gebleven. Tijdens de oorlog is niets opgeschreven over opgepakte corporatiemedewerkers. Logisch, want dat kon mensen in levensgevaar brengen. Maar ook na 1945 wordt er nauwelijks aandacht besteed aan de oorlogsjaren. Waarschijnlijk zijn de herinneringen nog te

pijnlijk en kijkt men in die tijd liever vooruit. Uit het boek met de bestuursnotulen 1942 – 1949 wordt éénmaal herinnerd aan twee opgepakte corporatiemedewerkers. Uit het bestuursverslag van 12 juli 1945 blijkt dat men de leden van De Eendracht in het jaarverslag wil herdenken die nog niet uit Duitsland terug zijn.

Kantoor 'De Eendracht' in de jaren '70

Interviews met verzetsmensen

Een belangrijke bron voor dit boek vormden 90 interviews die in 1982 en 1983 door studenten met verzetsmensen zijn gehouden. Ook blijkt uit die interviews dat de verzetsmensen al veel waren vergeten. Meer dan eens zei iemand: 'ik zou het echt niet allemaal meer weten.' Veel belevenissen blijven als spookbeelden achter. Na de oorlog zijn herinneringen verdrongen. We kwamen bij het doornemen van de interviews dan ook zinsneden tegen als: 'geestelijk lijden, innerlijke spanning, verdringen, angst, nachtmerries, vergeten, zenuwtoestand en onbeschrijflijk leed.'

Toch ontdekten we ook veel bruikbare informatie. Zo is langzaam maar zeker de ondoorzichtige kluwen ontrafeld en konden er nieuwe verbanden gelegd worden. Er was volhardend speurwerk in korte tijd voor nodig, maar het loonde.

De 'rode' wijk

In De Kooi vielen relatief veel slachtoffers onder het Duitse regime. En ook De Eendracht werd als organisatie zwaar getroffen. Hoe komt dat? Was dat toeval? Buitengewoon veel pech? Nee, geen van beide. Daarom is eerst een korte schets van de wijk en de woningbouwvereniging nodig om het een en ander duidelijk te maken.

De Kooi was door De Eendracht ontwikkeld in de periode 1921 – 1934. De architecten W. Jesse en J. Splinter hadden bij hun stedenbouwkundige opzet het 'tuindorp' idee voor ogen van Ebenezer Howard. Door de afwisselende architectuur en de vele plantsoentjes was het een aantrekkelijke wijk.

Zowel de wijkbewoners als de corporatie hadden een duidelijk linkse signatuur. Het was een 'rooie' buurt van een socialistische woningbouwvereniging. En juist dat zou tijdens het nazi-bewind voor veel ellende zorgen. Want veel communistische en socialistische

gezinnen verzetten zich fel tegen de Duitse onderdrukking in de Tweede Wereldoorlog. Toen na de machtsovername door Hitler in 1933 duizenden joden en dissidenten uit Duitsland een goed heenkomen zochten, wilde Nederland maar weinig vluchtelingen toelaten. Toch waren er in De Kooi veel illegale vluchtelingen ondergedoken. Zo zaten hele gezinnen al vanaf 1933 in de illegaliteit. Hun verzet nam alleen maar toe tijdens de bezettingsjaren.

In de eerste maanden van de bezetting was de wijk ook bekend binnen universitaire kringen, vanwege de gastvrijheid voor onderduikers. Volgens een geïnterviewde verzetsstrijdster konden joden altijd terecht in De Kooi. Ook werden veel verzetsdaden in de wijk beraamd. En zelfs de Duitsers waren hiervan op de hoogte. Dus als de Duitsers na een actie represailles wilden nemen, pakten ze vooral slachtoffers uit die 'vijandige' wijk.

In 1973 wordt er groot onderhoud gepleegd in De Kooi

Een geschenk aan De Eendracht

De Naald, de zuil op de hoek van de Atjehstraat en de Driftstaat stamt oorspronkelijk uit 1937. Het is dus in tegenstelling tot wat veel mensen denken van oorsprong geen oorlogsmonument. De bewoners van De Kooi gaven De Naald cadeau aan De Eendracht, ter ere van het 25-jarig bestaan van de woningbouwvereniging.

Op een steen is te lezen: 'M. Vrijenhoek arch. Den Haag.' In de zuil is een loden koker gemetseld. Die bevat twee bladen perkament met daarop de namen van de betrokken Jubileumcommissie in 1937 en die van de bestuursleden en de Raad van Commissarissen die bij de herbouw van het monument in 1981 betrokken waren.

'Een mooi ding'

Op 21 maart 1953 onthulde wethouder Jongeleen de door architect M.P. Schutte ontworpen monumentale bank in het plantsoen aan de Driftstraat. Dit monument was aangeboden door De Eendracht ter herinnering van haar 40-jarig jubileum in het najaar van 1952. Volgens een wijkbewoner was het een 'mooi ding': een rondgemetselde muur in een plantsoentje met monumentale bank en een lantaarn.

Het monument was gebouwd door Jan Olivier, een aannemer die tijdens de oorlog met zijn broer Nico ooit een van de drijvende krachten achter het Leidse verzet was. Een detail is nog dat óf de aanneemsom óf het beschikbare bedrag te laag moet zijn geweest.

Het plantsoen in de Driftstraat waar het oorspronkelijke monument is geplaatst

Het plantsoen in de Driftstraat na de oorlog: bomen zijn gekapt en tot brandhout verwerkt

Want de Jubileumcommissie had 1.700 gulden beschikbaar gesteld, terwijl het werk 2.564 gulden kostte. Uiteindelijk is 800 gulden uit de kas voor het maatschappelijk werk opzij gezet en is het tekort in termijnen betaald. De meerkosten werden door de één aan 'het weer' en door de ander aan 'drang' van de architect geweten.

De plaquette met namen zwierf rond

Hoewel de bouw van het nieuwe monument een feestelijke reden had, kreeg dit al binnen enkele weken ook een herdenkingsfunctie. Uit een verslag van een bestuursvergadering op 15 april 1953 blijkt dat de toenmalige voorzitter, het CPN-raadslid Henk van Welzen, meedeelde dat een plaat aangebracht zou worden in het nieuwe monument.

'Hierop zullen de namen worden vermeld van de leden die in de oorlog gebleven zijn, door handelingen van de Duitsers'. Heel lang heeft dit monument er niet gestaan. Het is in 1970 afgebroken omdat vandalen het telkens opnieuw bekladden en vernielden. Na 1970 leidde de plaquette een zwervend bestaan. Eerst kreeg het een plaats op de muur van het vroegere badhuis in de Sieboldstraat. Toen het zwembad gesloopt werd verhuisde de steen naar een blinde muur op de hoek van de Atjehstraat en de Driftstraat. Pas bij de herbouw van het oorspronkelijke monument uit 1937 kreeg de plaquette zijn uiteindelijke plek. Vanaf 1995 is het op de nieuwe Naald te zien.

De laatste jaren is De Naald geadopteerd door leerlingen van basisschool De Viersprong. Zij houden het monumentje netjes en lezen er elk jaar op de middag van 4 mei gedichten voor. Bij die gelegenheid voert een vertegenwoordiger van de corporatie het woord en soms houdt een lid van het gemeentebestuur een toespraak.

Parkamentbladen en krantenbericht van onthulling 1953

Wie waren zij?

Om wie gaat het nu eigenlijk in het hele verhaal? Wie zijn de mensen achter de namen op de plaquette en wat zijn hun verhalen? Laten we ze allemaal eens afzonderlijk bekijken. In totaal staan er 13 namen op de steen van leden van De Eendracht die omgekomen zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog:

Jan Boom

Jan Boom was geboren op 29 mei 1897 te Sloten in het huidige Amsterdam. Hij woonde in de Driftstraat 25a en werkte als schilder bij De Eendracht. Boom aarzelde nooit als er een beroep op hem werd gedaan om aan het illegale verzet deel te nemen. Hij was een van de eersten die betrokken was bij het illegale werk van de Communistische Partij Nederland (CPN) en het communistische blad De Waarheid.

Ergens in 1944 werd hij gearresteerd en overgebracht naar kamp Vught. Daarna moest hij op transport naar concentratiekamp Neuengamme/Ladelund waar hij op 6 december 1944 overleed.

Louis de Bolster

Louis de Bolster was fabrieksarbeider en woonde waarschijnlijk in de Ambonstraat 25. Hij was een actieve socialist binnen het Nationaal Arbeids Secretariaat (NAS). Deze organisatie was een revolutionaire vakbeweging die door de bezetter in 1940 werd verboden. Toen de Duitsers ontdekten dat hij lid was, werd hij op 25 juni 1941 gearresteerd. Anderhalf jaar later, op 4 december 1942 kwam hij in Auschwitz om het leven.

Carel Hendrik Carton

Carel Carton is geboren op 7 januari 1923 in de Driftstraat 92 maar woonde aan de Witte Singel 82 toen hij werd gearresteerd. Hij werd daar in de avond van 15 mei 1944 om 21.30 uur opgepakt door een hulpagent van het Nationaal Socialistisch Rechtsfront.

Op dat moment was ook de razzia gaande in De Kooi. Carton werkte als ambtenaar bij de afdeling Migratie van het Arbeidsbureau. Deze afdeling moest ervoor zorgen dat grote groepen jonge mannen in Duitsland en Frankrijk tewerk werden gesteld. Vele ambtenaren saboteerden het Duitse bevel, waaronder ook Carton. Door hun tegenwerking zijn er relatief weinig mannen daadwerkelijk in Duitsland en Frankrijk gaan werken. Carel Carton overleed op 16 april 1945 in het concentratiekamp Flossenbug (Beieren).

Machiel D. Dubbeldeman en Johanna Dubbeldeman-van Weeren

Machiel en Johanna Dubbeldeman woonden aan de Lage Rijndijk 75a. Ze waren de ouders van Joop Dubbeldeman waar de Duitsers naar op zoek waren. Dubbeldeman en zijn vrouw Johanna van Weeren zijn respectievelijk op 27 mei 1887 en 4 september 1884 geboren. Hun huwelijk vond plaats op 12 juni 1907. Dubbeldeman was stoffeerder en werkte later als huisschilder bij De Eendracht. Zij zijn bij de razzia van 1944 opgepakt en nooit meer terug gekomen. Machiel overleed op 31 mei 1945 – dus toch nog na de bevrijding – in concentratiekamp Bergen-Belsen aan uitputting. Johanna stierf op 5 maart 1945 in concentratiekamp Ravensbrück. Hun dochter en twee zonen waren ook opgepakt, maar zijn na de oorlog weer teruggekomen.

Johan Philip van Egmond

Johan van Egmond werd geboren op 5 september 1896 en was getrouwd met Maria Johanna van den Bosch. Hij was winkelier in Driftstraat 1 – 1a. Van Egmond is op 28 maart 1945 in Bergen-Belsen om het leven gekomen.

Izaak Filippo

Izaak Filippo werd geboren op 20 december 1900 en was getrouwd met Maria Margaretha Erades. Ze woonden in de Ambonstraat 31. Filippo werkte lange tijd voor De Eendracht als voorman-schilder. Sinds begin 1941 was hij actief in het verzet. Na zijn arrestatie is hij op 12 maart 1945 overleden in concentratiekamp Neuengamme.

Jacobus Johannes Lezwijn

Jacobus Lezwijn is geboren op 13 juli 1896. Hij was getrouwd met Margaretha Jong. Ze woonden in de Driftstraat 68. Lezwijn was conducteur bij de N.Z.H.T.M. Hij overleed in Dachau op 31 januari 1945.

Nico Olivier senior

'Oude' Nico Olivier is geboren op 15 februari 1884. Hij was getrouwd met Johanna Magdalena Schillemans. Het gezin Olivier woonde sinds 1921 met zijn gezin in de Magdalena Moonsstraat 63, ook een woning van De Eendracht. Hij was meubelmaker en timmerman. Daarnaast was hij een bekende communist en dirigent van het zangkoor Morgenrood. Het woonhuis van de Oliviers was een ontmoetingsplaats voor veel Leidenaars van linkse signatuur. Tot diep in de nacht werd er gediscussieerd door zowel arbeiders als mensen uit de universitaire wereld.

Op de vroege ochtend van 22 juni 1941 vielen de Duitsers de Sovjet-Unie binnen. Tegelijkertijd werden er in ons land zoveel mogelijk bekende socialisten en communisten opgepakt. In Leiden werden 28 mensen van hun bed gelicht, waaronder Nico Olivier senior. Hij werd gevangen gehouden in kamp Vught en in St. Michielsgestel. Tegen de tijd dat de geallieerde legers steeds dichterbij naderden zijn de gevangenen afgevoerd naar Duitsland. Olivier is uiteindelijk in Bergen-Belsen overleden op 31 mei 1945. Net als Machiel Dubbeldeman dus ook weer ná de bevrijding, door uitputting en ondervoeding.

Henricus Joannes Gerardus Paalvast

Henricus Paalvast is geboren op 14 juli 1914 te Leiden en was getrouwd met Johanna van Egmond. Hij was schilder van beroep. Paalvast overleed op 23 maart 1945 in het concentratiekamp Litomerice/Gross Rosen in Bohemen, Tsjechië.

Jan Pennenburg

Jan Pennenburg is in Leiden geboren op 17 april 1908. Pennenburg was getrouwd met Grietje Abbink. Ze woonden in de Driftstraat 106a. Hij was dekenwever en werkte in 'Gebroeders Van Wijk' textielfabrieken. Na de bezetting in 1940 besloot hij lid te worden van de illegale Communistische Partij Nederland (CPN). Pennenburg werkte actief voor de illegale bladen De Gids en de opvolger daarvan: De Waarheid. In 1944 is hij bij de bekende razzia opgepakt. Hij overleed in concentratiekamp Oranienburg/Wittstock op 26 april 1945.

Johannes Teske

Johannes Teske is geboren op 4 december 1901. Hij was getrouwd met Francisca Overdijk. Ze woonden in de Formosastraat 40a. Teske was sigarenmaker en werd later stukadoor. Hij was verder actief als penningmeester van de Leidse afdeling van de Stukadoorsbond. Daarnaast was hij actief in de CPN. In september 1941 werd hij vanwege zijn illegale werk gearresteerd. Hij werd eerst opgesloten in de gevangenis van Scheveningen. Later werd hij op transport gesteld.

Eerst naar Buchenwald, daarna naar Dachau. Daar stierf hij – net na de bevrijding – op 12 mei 1945 aan uitputting en vlektyfus.

Johannes Theodorus Welling

Johannes Welling is geboren op 15 november 1907. Hij was getrouwd met Jacoba Theodora de Haan en werkte als stukadoor. Het gezin woonde in de Waardstraat 43. Welling kwam om als militair bij de eerste oorlogshandelingen op 10 mei 1940 bij Roermond.

Het Ereboek

Enkele van deze namen staan gekalligrafeerd in het Ereboek dat in het gebouw van de Tweede Kamer ligt. Iedere dag wordt een pagina omgeslagen. Iedere dag een andere naam van een gedode Nederlander tijdens de bezettingsjaren. Een verkleinde kopie van dit Ereboek ligt in de studiezaal van het NIOD ter inzage.

De dertien namen van de plaquette waren leden van De Eendracht die in de oorlog zijn omgekomen. Vast staat dat het echtpaar Dubbeldeman en J. Pennenburg bij de razzia zijn afgevoerd en niet meer teruggekomen. De data van arrestaties van J.P.H. van Egmond, I. Filippo, H.G. Paalvast en J.J. Lezwijn zijn nergens vastgelegd. M. Dubbeldeman, J. Boom en I. Filippo waren werknemers van De Eendracht.

Het illegale verzet 1940-1945

Het verzet had als doelstelling de macht van de Duitsers te saboteren. Dat gebeurde op alle mogelijke manieren. Zo werd er gezorgd dat mannen die naar Duitsland moesten, joden en dissidenten konden onderduiken. Daarnaast distribueerde het verzet voedsel, geld en valse identiteitskaarten. Daarvoor werden overvallen gepleegd om aan geld en identiteitskaarten te komen. Ook stalen ze voedsel uit pakhuizen van de Duitsers om naar de onderduikers te brengen. Er werden stiekem kranten gedrukt en verspreid, zoals Het Parool, Vrij Nederland en De Waarheid.

En ze organiseerden sabotageacties, door spoorwegen of fabrieken op te blazen om transport en producties voor de bezetter stil te leggen. Ook veel ambtenaren uit bijvoorbeeld kringen van het Gewestelijk Arbeidsbureau en de politie werkten mee. Ze voorzagen de onderduikers en verzetsmensen van informatie, valse papieren en andere hulp. Het illegale

Op nummer 28 was de groentewinkel van de familie Kromhout gevestigd

verzet was gevaarlijk werk. Bovendien namen de Duitsers na elke actie wraak. Bekende of willekeurige burgers werden soms opgepakt en op straat doodgeschoten. Ook in Leiden.

De leden van De Eendracht speelden een vooraanstaande rol in het verzet. Nico junior en Jan, de zoons van de weggevoerde 'Niek' Olivier, waren zeer actief in het Leidse verzet. Nico was een van de leidende krachten binnen de landelijke illegaliteit. Hij opereerde ook vanuit Den Haag, Utrecht en Amsterdam. Nico junior werkte nauw samen met Joop Dubbeldeman. Joop had enige tijd de leiding van de Leids Raad van Verzet in handen. De gebroeders Olivier en Joop Dubbeldeman hebben de oorlog overleefd. Nico stierf in 1985 en Jan overleed in 1993. Deze drie leden van 'De Eendracht' zien wij prominent terug in het verloop van dit verhaal. Joop leeft nog wanneer dit boekje geschreven wordt.

De aanslag op de directeur van het G.A.B.

Binnen het toenmalige Gewestelijk Arbeidsbureau in de Douzastraat werkten veel ambtenaren voor de illegaliteit. Zij zorgden voor valse papieren waardoor onderduikers bijvoorbeeld van een valse naam werden voorzien. Hierdoor konden zij aan voedsel en kleding komen. Onderduikers werden niet alleen door het verzet maar ook door medewerkers van het G.A.B. gedistribueerd. Dit verspreiden van mensen verliep door de achteruitgang van het G.A.B. aan het Van der Werfpark en dan verder via winkeltjes zoals de melkhandel van familie De Geus in de Hoefstraat en de groentewinkel van de familie Kromhout op de hoek van de Pieterskerkgracht en Diefsteeg.

Dat ging allemaal verrassend goed, totdat de NSB-er Diederix in november 1943 als directeur werd aangesteld. Hij constateerde dat de ambtenaren door hun geknoei er

'chaotische toestanden' van hadden gemaakt. Hij liet enkele kameraden uit de NSB onderzoek doen naar de administratie 'waar niemand wijs uit kon'. De leden van de Leidse Raad van Verzet raakten in paniek omdat er ontzettend veel mensen volledig afhankelijk waren van het 'geknoei' van het G.A.B. Verdere controle moest zo spoedig mogelijk stopgezet worden. Diederix moest uit de weg geruimd worden. Het Leidse verzet was gedwongen voor de eerste keer tot gewapend geweld over te gaan.

Op 3 januari 1944 verliet Diederix zijn kantoor aan de Douzastraat om 18.30 uur. Drie leden van de Raad van Verzet wachtten hem op. Even later, op de hoek Langebrug/Rapenburg, werd hij in zijn rug geschoten. Er viel slechts één schot; voor een tweede schot

was geen tijd. De drie mannen maakten dat zij wegwamen. Om 18.45 uur werd de politie gebeld met de mededeling dat er iemand op straat lag op het Rapenburg. Nico Olivier junior, Joop Dubbeldeman en Albert de Jong wilden Diederix doden. Nico schoot hem van achteren neer. Diederix raakte zwaargewond. Hij overleefde deze aanslag, herstelde niet geheel en overleed tenslotte op 11 februari 1945.

De aanslag op de 'foute' directeur had vreselijke gevolgen. Als represaillemaatregel werden 32 mannen gegijzeld en op transport gesteld naar Vught en St. Michielsgestel. Drie bekende Leidse ingezetenen zijn op drie verschillende plaatsen op de openbare weg doodgeschoten. Dit gebeurde een dag na de aanslag, op 4 januari 1944.

Het was een waarschuwing aan de bevolking. Het waren:

Hans Flu, huisarts, 31 jaar.

Harmen Douma, van de 'Eerste Leidsche schoolvereniging', 55 jaar.

Christiaan de Jong, conrector van het Stedelijk Gymnasium, 51 jaar.

Aan hen zijn straatnamen gewijd bij de spoorwegovergang Vrijheidslaan en Herenstraat.

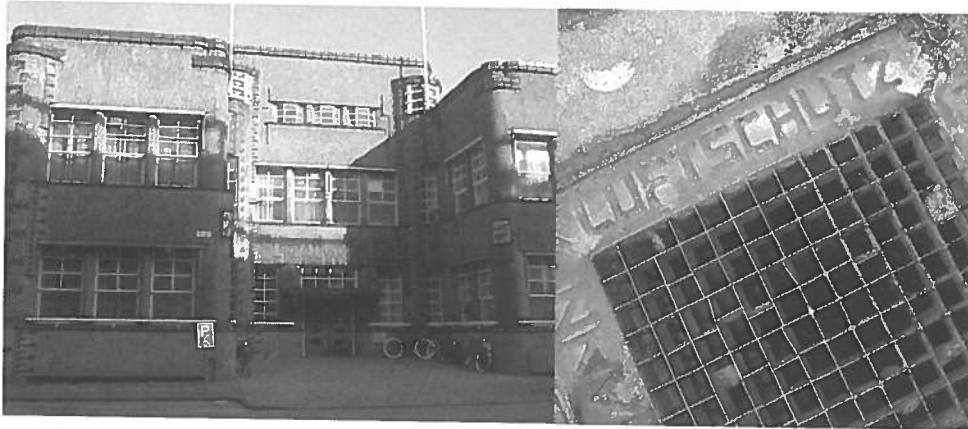
Het onderzoek naar de daders van de aanslag werd uitgevoerd door de Sicherheitsdienst (SD). Uiteindelijk werden de plegers van de aanslag niet opgespoord. Wel had de SD waarschijnlijk aanwijzingen in welke richting zij moesten zoeken: De Eendracht en De Kooi. Het ligt voor de hand dat deze mislukte liquidatie er mede toe geleid heeft dat De Kooi op 15 mei 1944 te maken kreeg met de beruchte razzia.

De aanslag had ook consequenties voor personeelsleden van het G.A.B. Carel Carton werd, samen met tien collega's, opgepakt in de maanden april en mei 1944. Een collega, Henk Rodenburg, werd op 11 augustus 1944 in Vught gefusilleerd en drie anderen, waaronder Carton zelf, kwamen om in concentratiekampen.

De aanslag op de vuurwerkfabriek

De vuurwerkfabriek Kat aan de Haarlemmerweg vervaardigde munitie voor de Duitsers. Op de avond van 17 maart 1944 overviel een groepje mensen de fabriek. Het was de bedoeling om munitie te stelen en daarna de fabriek door brandbommetjes in de as te leggen. De bommetjes kwamen onverwacht snel tot ontploffing. De fabriek stond al snel

Het voormalige politiebureau aan de Zonneveldstraat

in lichterlaaie. De verzetsmensen moesten er meteen vandoor. Bij deze overval waren opnieuw Nico Olivier junior, Albert de Jong en Joop Dubbeldeman betrokken. Twee dagen eerder was al geprobeerd de fabriek te overvallen maar er waren aanwijzingen dat de Duitse Wehrmacht op de hoogte was. De verdenking van verraad viel op een zekere Frits van Bijnen die recent was geïnfiltrerd binnen de Raad van Verzet. Over de geslaagde poging op 17 maart was hij niet geïnformeerd. De SD stelde een onderzoek in naar de daders van de aanslag. Zij vonden aanvankelijk geen vaste aanknopingspunten.

Verraad

Enkele weken na de aanslag zat Van Bijnen in de gevangenis vanwege onder andere diefstal en oplichting. Om zich uit de gevangenis te redden liet hij de korpscommandant Hoffmann roepen. Van Bijnen noemde de namen en adressen van mensen die deel uitmaakten van het verzet. Ook gaf hij namen door van ten minste drie agenten die betrokken waren bij de RVV. Natuurlijk werd de verrader 'als dank' op vrije voeten gesteld. De NSB'er Hoffmann miste elke opleiding om voor korpscommandant door te gaan. Hij ontbeerde bovendien het natuurlijke overwicht bij zijn personeel. Daarom probeerde hij met harde hand en bedreigingen zijn korps in het gareel te houden. De werkelijke hoofdcommissaris, Meijer, was door Hoffmann op 30 april 1942 geschorst en twee maanden later ontslagen. Na het verraad van Van Bijnen liet Hoffmann er geen gras over groeien.

korpscommandant Hoffmann

Hij kon nu zijn ego oppoetsen. De SD bereidde met Hoffmann de razzia in De Kooi voor. Eindelijk konden zij flink wraak nemen op de Raad van Verzet die de aanslag op Diederix en de overval op Kat op zijn geweten had.

De razzia in De Kooi in mei 1944

In de nacht van 15 op 16 mei 1944 werd De Kooi omsingeld door de SD, Wehrmacht en landwachters die de leden van de Raad van Verzet wilden arresteren. Ze pakten die nacht veel mensen op. Hoeveel personen precies is niet bekend. Er wordt in verschillende bronnen gesproken van 15 tot 39. Slechts enkele van hen – waarschijnlijk zeven – zijn na de oorlog weer heelhuids thuisgekomen. De rest is omgebracht. Het waren niet alleen mensen van De Eendracht maar ook leden van 'Woningbouwvereniging Werkmanswoningen' en eigenaar-bewoners zoals dokter Flim.

In de politierapporten van 15 en 16 mei staat geen letter geschreven over de razzia en andere arrestaties in Leiden en omstreken. In één simpele zin wordt alleen gewag gemaakt van de arrestatie van Carel Carton in zijn woonhuis aan de Witte Singel. De actie komt evenmin voor in het jaarboekje 1946. Toch kwamen sommige details uit de interviews uit 1982 en 1983 met elkaar overeen. Dat bood voldoende houvast voor enkele aanknopingspunten bij de uitgevoerde razzia.

De leden van de Raad van Verzet waren door politiemensen getipt. Zij waren dus niet meer in de wijk maar naar Amsterdam uitgeweken. Joop Dubbeldeman was naar eigen zeggen (interview 1982) bij zijn meisje en wist daardoor niets af van de razzia.

Na thuiskomst is hij direct door agent Overduin meegenomen, die hem in zijn eigen huis in de Formosastraat (ook in De Kooi) verborg. De auto's van de Duitsers verlichtten de huizen waar de leden van de Raad van Verzet woonden. Deze hadden de wijk natuurlijk al verlaten. Hun familieleden en verzetsmensen die niet in de RVV zaten, waren daarentegen nog gewoon in De Kooi. De SD was erop gebeten om het verzet een gevoelige slag toe te brengen. Immers, de aanslagen op Diederix en Kat moesten gewroken worden. De SD wilde niet met lege handen thuiskomen. Zodoende zijn veel gezinsleden van RVV'rs die nacht weggevoerd en niet meer teruggekomen. De opgepakte mensen zijn samen met drie gearresteerde agenten en Carel Carton afgevoerd naar Rotterdam voor verhoor. Daarna zijn zij op transport gesteld naar concentratiekampen in Duitsland.

De drie agenten

Drie politiemensen zijn die nacht van 15 op 16 mei 1944 van hun bed gelicht en weggevoerd. Ook zij zijn omgebracht. Om welke reden zij precies zijn opgepakt is niet helemaal bekend, maar het heeft zeker te maken met het opstellen van processen verbaal na verhoor van Frits van Bijnen. Korpscommandant Hoffmann heeft door de arrestaties zijn eigen medewerkers de dood ingestuurd. Het was zijn persoonlijke manier om het politiekorps naar zijn hand te zetten.

Bronzen gedenkplaat in het politiebureau

Gerrit Jan Egbert Poortman

Gerrit Poortman was in 1898 in Rijssen geboren. Hij was brigadier in Leiden en lid van het verzet. Gerrit Poortman overleed op 13 november 1944 in Neuengamme/Fühlsbüttel.

Johannes Petrus Rozemeyer

Johannes Rozemeyer is in 1898 in Wormer geboren. Hij was agent bij de politie en maakte ook deel uit van het verzet. Rozemeyer is in maart 1945 in Duitsland omgekomen.

Matthijs Sepers

Matthijs Sepers is in 1893 in Hazerswoude geboren. Hij was opperwachtmeester bij de Staatspolitie en zat in het Ambtelijk Verzet. Sepers is in zijn woonplaats Hazerswoude-dorp opgepakt en op 25 maart 1945 overleden in Mauthausen.

Het lot van verrader Frits van Bijnen

Frits van Bijnen verdween van het toneel. Er doen allerlei verhalen over de verrader de ronde. Zo zou hij na de oorlog nog zijn gezien in een Amsterdams café. Volgens een ander verhaal zou hij door het verzet verdrongen zijn in een sloot. Weer een ander verhaal vermeldt dat hij door de Duitsers gefusilleerd is omdat hij almaar bleef roven in naam van de Sicherheitsdienst. Andere bronnen zeggen dat hij naar Spanje is vertrokken waar hij voor de oorlog een vrouw en kind zou hebben. Ten slotte zou hij ook nog in een of ander concentratiekamp gezeten hebben. Wat het werkelijke verhaal ook is, er is in ieder geval niets meer van hem gehoord.

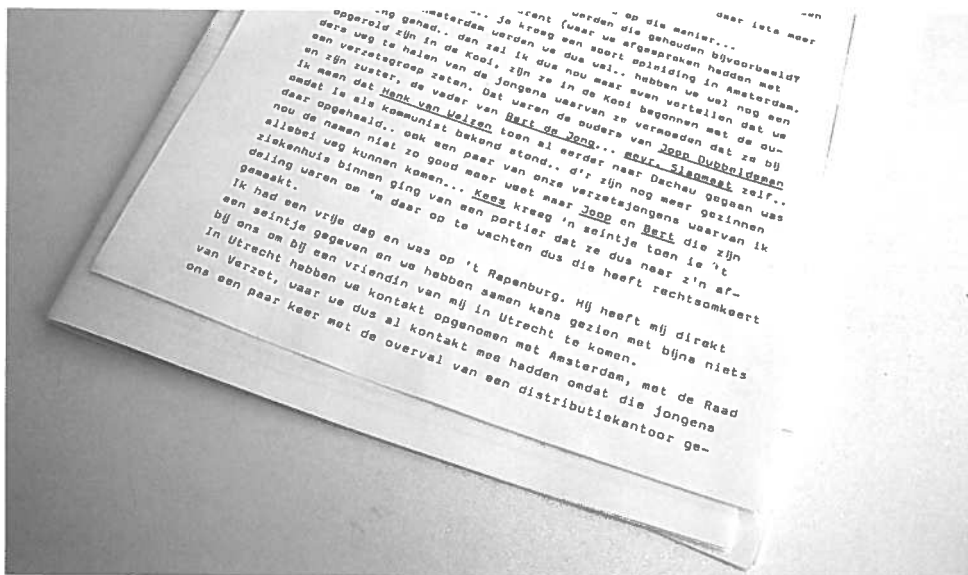
Nawoord

Door onze zoektocht kunnen we in ieder geval een aantal conclusies trekken: in De Kooi zijn twee monumenten opgericht ter nagedachtenis van respectievelijk het 25-jarig en 40-jarig bestaan van De Eendracht. Het laatste monument is weer afgebroken. De dertien namen op de plaquette zijn leden van De Eendracht die zijn omgekomen in de tweede wereldoorlog. Ze woonden bijna allemaal in De Kooi.

De Eendracht was een corporatie van linkse signatuur; veel socialisten en communisten waren lid van de woningbouwvereniging. Een aantal leden was al in 1933 actief in de illegaliteit, na de machtsovername van Hitler. Veel Joden en politieke vluchtelingen zaten ondergedoken bij leden van De Eendracht, waardoor deze al bij aanvang van de bezettingsjaren goed waren georganiseerd. Het grootste deel van het woningbezit van De Eendracht was in De Kooi gebouwd (De Eendracht en De Kooi waren in de volksmond synoniem.)

In de oorlogsjaren ging het hard tegen hard. Er speelden zich vreselijke taferelen af na de aanslag op de directeur van het G.A.B. en de vernietiging van de munitiefabriek Kat. Het is geen wonder dat na de oorlog alle ogen gericht waren op de toekomst en dat de oorlogsherinneringen werden verdrongen. In Leiden is overigens niet veel opgetekend over de jaren 1940-'45: alle gegevens zijn gevonden in openbare bronnen. De politierapporten zijn voor ons geraadpleegd door medewerkers van het Regionaal Archief Leiden.

Interview met een verzetsstrijder

Geraadpleegde literatuur

- Leids Jaarboekje Vereniging Oud-Leiden 1946
- Leids Jaarboekje Vereniging Oud-Leiden 1954 – Kroniek over 1953
- De Nieuwe Leidsche Courant 23 maart 1953
- Leids jaarboekje Vereniging Oud-Leiden 1995
- R.C. van Maanen 'Getuigenissen van het Leidse verzet'
- J. Mieremet en W. Rozendaal 'De Leidse politie in oorlogstijd'
- Ingrid W.L. Moerman en R.C.J. van Maanen 'Pieterskerkgracht 28. Het gezin Kromhout in oorlogstijd'
- Leids Jaarboekje Vereniging Oud-Leiden 2004
- Alphons Siebelt 'Chaotische toestanden, het Leids Arbeidsbureau tijdens de verscherpte arbeidsinzet'
- Jaarboek Dirk van Eckstichting 2003
- Jaak Slangen: 'Communistisch verzet in en om Leiden'
- Jaak Slangen: 'Strijdbaar tot de bevrijding'
- Piet de Baar: 'Gedenktekens en monumenten 1940 – '45 in Leiden'
- Leidsch Dagblad 11 februari 1995
- Leidsch Dagblad 23 maart 1995
- M. Schwegman en I. Schöffner: 'Ook in Leiden' 1985
- A.N. Stuijbergen en W. Rozendaal 'De Leidse agent, een monument' 2001
- Buck Goudriaan 'Leiden 1940-45' 1995
- Buck Goudriaan 'Aanvullingen' 1997
- NIOD Amsterdam, persoonsgegevens en Ereboek
- Regionaal Archief Leiden, Burgerlijke stand Leiden
- Regionaal Archief Leiden, Politierapporten mei 1944
- Regionaal Archief Leiden, Bestuursnotulenboek 1942 – 1949 'De Eendracht'
- Regionaal Archief Leiden, Negentig letterlijk uitgeschreven interviews met verzetsmensen. 'In het kader van het Werkcollege Onderzoek 'Leids Verzet' 1982 en 1983
- Regionaal Archief Leiden, index van alle Jaarboekjes van 1939 tot en met 2004
- Regionaal Archief Leiden, diverse foto's

Colofon

Uitgave

de Sleutels van Zijl en Vliet, 4 mei 2005

Onderzoek en redactie

Gérard Neesen

Eindredactie en vormgeving

leids•motief, Leiden

Fotografie

Gérard Neesen en leids•motief

Met dank aan Regionaal Archief Leiden

Drukwerk

Drukkerij Groen, Leiden